

Poetika krehkej moci – človek a dejiny

ZUZANA TURZOVÁ

Problematika umeleckého zachytenia, stvárnenia či umeleckej interpretácie dejinnej udalosti sa v tvorbe Ivana Kupca dostáva nezriedka na popredné miesto. A tak sa pokúsime – aspoň parciálne – načrtnúť a charakterizovať špecifiká obsahových a formálnych princípov v jeho tvorbe. Sústreďme sa najmä na tú časť, v ktorej možno badať tendovanie k zobrazovaniu ľudského fenoménu v historicko-spoločenskom odraze. U Kupca totiž môžeme upriamiť pozornosť na postupy umeleckého stvárňovania historickej skutočnosti výrazovým inštrumentárium modernej slovenskej poézie. Analýza nám tak v jeho poézii ukazuje stratégie a postupy umeleckého stvárňovania dejín ako takých, treba však zdôvodniť ich funkciu a miesto.

Naším interpretačným priestorom bude básnický cyklus *Kníha tieňov* (1990), nesúci v sebe stopy hlbavého autorského subjektu, a tak anticipujúci filozofickosť a mnohoznačnosť veršov.

Áno, sme len herci na vlastnom piesočku,
z Macduffových úst vypúšťajúci Macbethove zvrátenosti.
Ale sme v dejinách. Ale sme v dejinách.
(KUPEC 1992: 340)

Lyrický subjekt tu blúdi či putuje po svete plnom ľudí, ktorí sa stali, respektíve stávajú sa odsúdencami v čase, zajatými dejinným pôsobením. Následne sa do centra záujmu autora dostáva človek. Človek ako individuum determinované spoločenskými podmienkami, predstaviteľ historického etnika vyvíjajúceho sa a niekam smerujúceho. Nevyhýba sa dôležitým bodom ľudskej existencie v jej časovosti, ako sú osamelosť, strata lásky či blízkeho a následný strach zo staroby a smrti, ba čo viac, opiera sa o ne. Jeho básne sú odrazom – sú akýmsi nastavením zrkadla človeku v jeho základe, človeku takému, aký existuje vo svojom čase a určitom priestore, pričom sa opiera o vlastnú životnú empiriu, doloženú skúsenosťou predkov. A tak človek, ktorý tu je, tu vlastne byť musí, lebo je zajatý dejinnou osudovosťou a predurčenosťou byť na tomto svete. Opakovať, hľadať a nachádzať východiská z bludného a nekončiacieho sa kruhu:

Osamelý kruh na vode, ako keď sa vyjde k tichej hladine
nadýchať ryba: čo ti pripomenul ten osamelý kruh
na nevyspytateľnej rieke pamäti?
(TAMŽE: 327)

Lyrický subjekt hľadá podobnosť, vracia sa do minulosti, tá však je históriou, aktuálnou len v daný moment, a v okamihu prítomnosti sa iba odráža jej dávny základ. Minulosť sa stáva

súčasťou kruhu, nositeľa nekonečného pohybu, umocnená obrazom rieky ako plynutia v čase. Plynie za jediným cieľom, všetko, čo sa deje, je dané a opakujúce sa, no rôznorodo sa variujúce na rôznych úrovniach života. Lebo aj rieka, lebo plynie, mení sa v závislosti od vonkajších okolností, tak i ľudský život – lebo vieme, vo vízii kruhu, čo sa stane (koniec je vopred daný) – je determinovaný spoločenskými faktormi ovplyvňujúcimi jeho momentálne pokračovanie.

Osudovosť či životná ukotvenosť človeka vo svete je v Kupcových veršoch tematizovaná v bolesti, smútku či clivote, je výrazom intenzívneho prežívania lyrického subjektu, existujúceho v spoločenskom „kruhu“. Zložitá obraznosť sa dostáva na hranu medzi spoločenským a prírodným determinizmom, nesie v sebe cyklickosť.

Básnický cyklus je kompozične rámcovaný obdobím jedného roka, čo nám dokladá kozmicko-prírodný rytmus zmeny ročných období. Ten rok však nie je žiadnym konkrétnym rokom. Ide o výsek, *pars pro toto* pohybujúci sa stále na úrovni existencie, ľudskej individuality zasahovanej a zasiahnutej. Cyklickosť tak zbierke dodáva náboj, ucelenosť, ukotvenosť, čo však nie je celkom kategorické. Myšlienky lyrického subjektu sa totiž stále pohybujú na určitom pomedzí. Zložitá mapovateľnosť sa tak prelína a „prepisy básnikových životných situácií sa prelínajú s ostro, neidylicky videnou prírodou s priamou, gnómicou úvahou: za všetkým je hĺbkovo prítomné vedomie spoločenskej a civilizáčnej krízy a vedomie konca ideologických utópií, čo si namýšľali byť zavŕšením dejín“ (MATEJOV 1993: 31). Tak sa pomyselné pomedzie stáva ťažšie definovateľným kvôli prelínaniu dvoch vyššie spomínaných princípov, ktoré potom upevňujú pocit zložitej šifrovanosti a mnohoznačnej obraznosti.

Už samotný názov ako iniciačná fráza konfigurujúca systémové pole následnej semiózy v nás umocňuje pocit tajomnosti, či zastretosti, ktorý dáva priestor rôznym spôsobom vnímania v dôsledku nastolenia „absolútnych právd“ o človeku. Ten sa stáva entitou žijúcou v prostredí, alebo aj tieňom, ktorý blúdi po krajine. Tieň, zdôraznený aj v názve knihy, tak neplní len prvoplánovú funkciu niečo skryť či zakryť. Jeho funkciou je takpovediac „všehľadnutie“ a spoznanie. Následne sa aj človek stáva istým zostatkom, náznakom niečoho, čo tu zostáva veky – predstavujúc podstatu a prvotný základ. Nie je však tým, ktorý riadi – je tu a prežíva nastolené:

náš človek nie je viac miesičom osudu,
ale len požieračom osudov
(KUPEC 1992: 292)

Kupcovo vnímanie ľudskej civilizácie predstavuje špecifickú formu vnímania – ide o pohľad cez prizmu kolobehu života v priebehu dvanástich mesiacov, prostredníctvom ktorej sa, vždy majúci na pamäti ľudský subjekt, vytvára obraz dejín – dejiny ako dráma odohrávajúca sa

neustále. Podľa A. Bokníkovej si Kupec vytvára „víziu dejín ako drámy so scenárom budúcich trýchlohier ľudstva i osobných smútkov a vytriezvení“ (BOKNÍKOVÁ 2000: 66). Ide tu tak vlastne o prelínanie, povedzme „veľkých“ a „malých“, privátnych dejín autora.

Tak môžeme v jeho diele hovoriť o akomsi antropocentrickom pohľade na dejiny, zaraditeľnosť v dobe totiž nie je až taká podstatná ako človek sám:

Svit sa nevylomí z času
ani z večnosti, keď si nemôžeš kúpiť deň slnca
za dukát, za päť ani trýzeň zohnutej šije.
(KUPEC 1992: 249)

Autor síce dejinnú skutočnosť vníma, rozohráva ju, odkazuje na ňu, ale nie je jeho východiskom, je len prostriedkom zobrazenia:

necháme prst dávnovekosti ďalej odpočívať
v prsti. My vydáme zo všetkého toho účet
v budúcich trýchlohách
(TAMŽE: 254)

Môže sa zdať, že spomenutú skutočnosť nepotrebuje, že mu je len kulisou, ale dôkladnejšou analýzou môžeme dospieť k tomu, že bez nej nie je možné človeka ukotviť, následkom čoho je človek predsa istým odrazom. Tak tu musí fungovať kauzalita na úrovni *okolnosť – prostredie – človek*, keďže história ako taká je vlastne istým odrazom spoločnosti (⇒ determinizmus). Historický vertikalizmus od najstaršieho k mladšiemu tu teda nevystupuje do popredia, je iba náznakom – možným spôsobom zobrazenia stavu:

Nestalo sa nič, len hora ustúpila do zeme
s plazmi a nebo kamsi vyššie,
kam samo môže iba po zmŕtvychvstaní vesmírneho
striebra
(TAMŽE: 249)

Nie je dôležitým elementom, je iba akýmsi hodnotiacim ukazovateľom, a tak nás vovádza do stavu, ktorý bol a je.

Je dôležité si všimnúť aj funkciu lyrického subjektu, ktorý sa stáva solitérom, pustovníkom (pozri: KAMENČÍK 2007: 537) vychádzajúcim, „z krajiny, ktorá ostala bez Orfea“ (TAMŽE: 247). Jeho podoba sa variuje – ale zostáva neustále pri podobe filozofa opierajúceho sa o poznané. Lyrický subjekt sa tak ocitá „v pozíciách tuláka, svedka, či spoločníka“ (BOKNÍKOVÁ 2000: 66), čo umocňuje aj hovorový začiatok niektorých básní. Jeho pozícia tak vychádza z celkovej koncepcie básnickej zbierky – je určitým spojivom, no zároveň aj neobjaveným bodom v zmysle citátu: „Človek nezašiel ešte príďaleko po závitoch mozgu“ (KUPEC 1992: 245). Na tomto mieste sa tak môžeme pokúsiť uplatniť teóriu Michela Foucaulta o epistemickom raste

a epistemickej redukcii, a to práve v tom zmysle, že Kupec hovorí o „mozgu“. Ak vravíme o pútnikovi, tak pri púti sa putujúcemu otvára horizont nového poznania – to je epistemický rast (nadobúdanie vedenia niečoho nového), keď však Kupec píše, že „človek ešte nezašiel príďaleko“, znamenalo by to, že jeho epistemický rast je v podstate iba na začiatku, respektíve nemusíme v tejto súvislosti hovoriť ani tak o skutočnej fyzickej alokácii, premiestňovaní, ale o duchovnom pútnictve. Kupcovi tak ide o uvedomenie si niečoho podstatného – je to púť v hlavách, zmena myslenia. U Kupca dochádza k disproporcii akcidentu,¹ pretože na jednej strane hovorí akoby v zajatí túžby, že má snahu dostať sa ďalej, horlí po zmene, hoci postupnej, takpovediac „krôčik za krôčikom“ – preto aj hovorí, že človek nezašiel ďaleko, ale na druhej strane sa objavuje obraz budúcich „trúchlohier“, čiže východiskový bod je akoby pozitívnejší než v budúcnosti predpokladaný stav, ku ktorému sa dopracoval akcidentálnym posunom.

Poznanie je rozsiahle, možnosť determinácie poskytuje široký priestor na uplatnenie, ale zároveň aj obmedzuje možnosti ľudského vnímania kvôli silným vplyvom spoločnosti. Myšlienkam transformujúcim sa do slov sa tak „z času na čas zachce byť / prapôvodným pohľadom na svet, a teda aj nadhľadom / i podhľadom metafory“ (KUPEC 1992: 309), ale nie je im to umožnené v plnej miere, lebo „najmä na pozadí noci strácajú svit pravýznamov“ (TAMŽE).

Koncepcnosť a tematickosť zbierky tak síce nevyviera jednoznačne, ale možno v nej odhaliť autorský postoj, respektíve nastolenie otázky tiahnucej sa celým dielom. Ide tu o pozíciu človeka v priestore a čase, ktorý nemusí byť konkretizáciou prítomnosti či minulosti. Toto postavenie sa nám tak traktuje do niekedy až ironického zobrazenia, majúť tým na mysli nezmyselnú podriadenosť vonkajším okolnostiam:

Sme v dejinách, sme v nich nezmazateľne.
Sme v nich len odovzdanosťou osudu s vlastným
zbabelstvom, s barlamí prirastenými v podpazuší
(TAMŽE: 340)

Celá báseň sa tak stáva akoby zrkadlom ľudskej bojzlivosti a nemožnosti meniť to, čo je vopred dané, pričom však pokus o zmenu by bol možný, len by sa musela zmeniť podstata vnímania sveta, lebo inak sa všetko bude diať tak, ako čítame v jednej z básní:

Sú chvíle,
keď niet prítomnosti a márnomyseľná minulosť šľahá
do budúcich dejov, kým ich nespáli fénixov popol.
(TAMŽE: 244)

---

¹ Akcident – termín, ktorý používa L. Doležel, v jeho ponímaní znamená uskutočňovanie zmeny, ktorej výsledok môže byť od pôvodného stavu pozitívny alebo negatívny.

Na tomto mieste tak nachádzame a zároveň potvrdzujeme negatívne vyznenie akcidentu, ktorý sme spomínali vyššie. Možno tu nájsť akýsi apokalyptický kód v súvislosti so spojením „fénixov popol“, respektíve jatrí sa tu snaha očisty, pretože oheň znamená očistu a popol vo svojej homogenite je kompaktným tmelom všetkého, čo zhorelo a bolo pôvodne rôznorodé, heterogénne.

Našou čiastočnou analýzou Kupcovej zbierky *Kníha tieňov* sme sa pokúsili podať náčrt dejinnej skutočnosti, respektíve jej vnímanie a zobrazenie v poetickom texte. Interpretálny priestor nás do tejto problematiky voviedol a pomohol nám tak vytvoriť akýsi antropocentrický model v poézii Ivana Kupca. Jeho vnímanie človeka a dejín je poznačené – možno snáď povedať do veľkej miery determinované – spoločensko-prírodnými faktormi, transformujúcimi sa v texte do polohy existencionálnych úvah s kalendárnou cyklickosťou času, zobrazujúcimi neustály kolobeh, fluenciu bytostí a vecí ústiacu do zániku. Tento zánik definuje aj Fedor Matejov. „I. Kupec s agnostickou zdržanlivosťou voči ‚posledným veciam‘ rozvíja sekulárnu eschatológiu bez tradične, zászvetne chápanej viery a nádeje. Zmaru tu človek čelí primknutím sa k archaicky uchováajúcej hĺbke času, pamäti, krajiny [...]“ (MATEJOV 2000: 306). Jeho negativistický postoj sa pohybuje v medziach zaradenosti do určitej doby, ale len v zmysle vedenia istého stupňa dialógu medzi prítomnosťou a minulosťou.

Podoba denníka-knihy tak dáva dostatočný priestor na rozohranie dialógu, alebo skôr monológu či spovede solitéra k tomuto svetu. Z hľadiska priestorového členenia ide o komplikované zobrazenia – súhra „chronologického radenia a komponovania do sekvencií spolu s deklaroványm tvorivým zámerom autora dovoľuje hovoriť o [...] metažánrovom zmysle“ (TAMŽE: 303). Naliehavosť výpovede sa tak v súvislosti s touto skutočnosťou dostáva do polohy obrazného zachytenia s magickým ladením, a tak sa vlastne krajina, ktorú zobrazuje, stáva nositeľom tieňových skutkov – tých, ktoré vládnu a hýbu týmto svetom od začiatku vekov. Jeho paralelizácia s prírodným motívom tak v čitateľovi umocňuje dojem, že všetko, čo je na svete dané, je podmienené niečím viac – nejakým absolútnym bytím, ktoré sa nedá opísať, ale je čiastočne zachytiteľné:

prosemená, prvovýtrusy, prvosperry,
prvoplodnice, lenže tie sú len podhubím protozákonov.
Ba ani korene nie sú provopočiatkom zrodu, nemôžu byť [...]
(KUPEC 1992: 257)

Prírodne ladené motívy prekrývajúce sa a doplňované výjavmi z ľudského jestvovania na existencionálnom základe s emocionálnym prežívaním tak v zbierke vytvárajú čiastočne kompaktný náčrt uvažovania o svete, a tak z nej „presahuje historická skúsenosť človeka, hoci konkrétne historické udalosti sa tu vôbec nemusia spomínať“ (HOCHÉL 1991: 4). Pritom aj tak

v nej dokážeme vytušiť istú historickú akciu, respektíve schopnosť človeka využívať skúsenosti predchádzajúcich generácií a ich transformáciu v danej skutočnosti. Toto všetko je umocnené nadrealistickou obraznosťou široko koncipovaného obrazu obohateného o „civilný“² aspekt. Ale aj tak možno povedať, že celá zbierka v sebe nenesie len skúsenosť individua, no zahŕňa v sebe etické posolstvo – platnosť prvotných poznání, že „život treba chrániť ako najväčšiu hodnotu a povinnosťou človeka je prežiť ho dôstojne a zachovať si ľudskosť“ (MATEJOV 1993: 31).

PRAMENE

KUPEC, Ivan. *Básne*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1992

LITERATÚRA

BOKNÍKOVÁ, Andrea. „Ivan Kupec.“ In: *Portréty slovenských spisovateľov 2*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2000, s. 57–72

CARR, E. H. *Co je historie?* Praha: Nakladatelství Svoboda, 1967

HOCHEL, Igor. „Tvárou v tvár životu i smrti.“ *Literárny týždenník* 4, 1991, č. 38, s. 4

KAMENČÍK, Marián. „Utkané z veršov domova – autor a poetika regiónu.“ *Let* 3, 2007, č. 29, s. 536–541

MATEJOV, Fedor. „Kniha tieňov po 10 rokoch.“ *Slovenská literatúra* 47, 2000, č. 4–5, s. 303–309

MATEJOV, Fedor. „Malá úvaha nad poéziou I. Kupca.“ *Tvorba T* 3, 1993, č. 2, s. 31

RESUMÉ

Problematika umeleckého zachytenia dejín sa u Kupca dostáva nezriedka na popredné miesto. V našej práci sme sa pokúsili načrtnúť a charakterizovať špecifiká obsahových a formálnych princípov v tvorbe tohto autora. Sústredíme sa najmä na tú časť tvorby, v ktorej možno badať tendovanie k zobrazovaniu ľudského fenoménu v historicko-spoločenskom odraze. Následnou analýzou sa nám tak v jeho poézii ukazujú stratégie a postupy umeleckého stvárňovania dejín ako takých, no preto musí na viacerých miestach prísť k zdôvodneniu ich funkcie a miesta. Interpretáčnym priestorom tohto príspevku je zbierka *Kniha tieňov* (1990).

SUMMARY

Ivan Kupec belongs to the prominent authors of modern Slovak poetry. A representation of the relation of an individual and the historical circumstances may be observed in his work quite frequently. Thus, special attention is paid to the topics and poetic devices connected with this tendency as employed in the collection of poems *Kniha tieňov* (1990).

---

² O scivilnení v poézii I. Kupca sa zmiňuje Fedor Matejov (1993: 31).